

Pirka Veronika

**A századfordulón megjelenő kultúra és ellenkultúra mozgalmak
gyermekképében a gyermeki „szentség” és a megmentés motívumának
összefüggései**

A XX. század fordulóján megjelenő kultúra és ellenkultúra mozgalmak retorikájának egyik alapeleme a gyermek, a gyermekkel való foglalkozás ideája, és az ennek nyomán megjelenő pedagógiai gondolatok. A gyermek válik a „jobb” („beteg társadalom metafora”) világi jövő hordozójává, ezért megtörténik egyrészt az eszményiesítése, másrészt megfogalmazódik a megmentésére irányuló elmélet, amelyhez csatlakozik a praktikum is (pl. iskolaépítések).

A 20. század tudatos rendszeralakítása nyomán a korábbi ember és természet közötti egyensúly felbomlott, korjelenség az ember önmagától való elidegenedése és vízióként megjelent a jövőképben az emberiség visszafejlődésének veszélye. Az ennek ellentételezéseként megjelenő életreform és reformpedagógiai mozgalmak evangéliumi megváltója lett a gyermek.

A kutatás tárgya két pedagógia sajtó-orgánus, a Népművelés (Új Élet) és a Kisdidnevelés forráselemző vizsgálata, amelyek által felvázolhatók a korszak gyermekképéről – gyermekfelfogásáról vallott gondolatok.

A 19. század végét és a 20. század elejét jellemzi a haladás, a fejlődés, a gyors iparosodás és az urbanizáció. A gazdaságban, iparban és ennek nyomán a társadalomban bekövetkezett változások különböző válaszokat indukáltak a folyamatokra, amelynek nyomán különböző társadalmi reformmozgalmak és pedagógiai mozgalmak jelentek meg a századfordulón. Azonban ezeket a társadalmi reformmozgalmakat – ahogy Németh András is megfogalmazza – jellemezte a Janus – arcú kettősség, vagyis egyrészt a modern fejlődés mindenhatóságába vetett hit, másrészt azonban a túlzott fejlődés nyomán fellépő társadalmi problémákat felismerő antimodern kultúrakritika (Németh, 2005b).

Az embert jellemezte a vallástól való eltávolodás, illetve a vallás már nem volt képes azt a hiányt pótolni, amely az emberben a teljesség érzésének elvesztése nyomán keletkezett. Ennek nyomán a századfordulót követően a szekularizációs folyamat részeként, az életreform – mozgalmakhoz kapcsolódóan jelent meg a kvázi – vallásos elemeket tartalmazó „harmadik

út” evangéliuma, mint például a teozófia, antropozófia, életreform, stb. Céljuk az ember, természet és a kozmosz harmóniájának élményét kereső „új” spiritualitás megtalálása volt (Skiera, 2005a). Az életreform a földi élet vallásaként definiálódik, egy természetvallásként, másrészt hozzá kapcsolódik a gnosztikus tan elmélete, az önmegismerésen alapuló önmegváltás koncepciója (Baader, 2007).

Fontos megemlíteni, hogy az egyes embereknek a valláshoz fűződő viszonyában a turneri ritualizációs elmélet egyes állomásai jelenítődnek meg. Egyfajta eltávolodási folyamat indult meg Istentől, majd a kialakuló spiritualitás evilági, individuális, magánjellegű vonásokkal telítődött, majd megtörtént a visszatérés már egy új minőség kialakításával a szellemként értelmezett istenihez. Fidus Fényfóhásza jól érzékelteti ezt a folyamatot (Baader, 2007).

1. Életreform – vallás – szentség: a szent gyermek motívuma

A századfordulós kultúra és ellenkultúra mozgalmak retorikájának egyik alapeleme a gyermek, a gyermekkel való foglalkozás ideája, és ennek nyomán megjelenő pedagógiai gondolatok.

A 20. század tudatos rendszeralakítása nyomán a korábbi ember és természet közötti egyensúly felbomlott, ezért bekövetkezett az ember önmagától való elidegenedése és jövőképként megjelent az emberiség degradálódásának veszélye (Skiera, 2005a). Az ennek ellentételezéseként megjelenő életreform és reformpedagógiai mozgalmak optimizmust sugalló evangéliumi megváltójaként jelent meg a „szent” gyermek motívuma, mint „szekularizált Megváltó”. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a gyermekképpen a „szentség” motívuma és milyen kapcsolatban áll a gyermekszemléletben megjelenő gyermekről alkotott képpel.

A gyermekre a századfordulón a következő motívumok „hordozójaként” tekintettek: a testi-lelki harmónia igénye, a gazdag individuális belső világ kialakításának vágya, a közösségi dimenzió erejének megtapasztalása és a magasztos célra irányuló önmegvalósítás megélése.

A gyermek vált a „jobb” - beteg társadalom metaforájával szembeni - világi jövő hordozójává, ezért megtörténik egyrészt a gyermek eszményiesítése, másrészt megfogalmazódik a megmentésére irányuló elmélet, amelyhez a praktikus életreform-elemek is tartoznak (Skiera, 2005a).

Az életreformban a gyermekimádat keresztény tradíciói összekapcsolódnak az életreform gyermekképének romantikus jegyeivel. A „szent” gyermek motívuma az antik- keresztény világkép kibontakozásától kezdve tovább él a romantikában egészen a 20. század életreformmozgalmainak és a reformpedagógiának a kibontakozásáig (*Németh, 2002; 2005a*).

A középkori „szent” család modellje (Mária és Jézus) jelenik meg, mint nagyobb egység, és ennek egyéniesített motívuma a „szent” gyermek, Jézus Krisztus, aki megváltja bűneitől az embereket. Jézus, aki a bizalom és a remény hordozója korszakokon át, megjelenik példaképként a hordozó személyek (későbbi szentek) elbeszéléseiben, látomásaiban, illetve tárgyiasult formában, pl. kegyesobrok formájában az évszázadok folyamán (*Rábaközi – Szabó, 2000*). Ezek a szobrok a maguk rituális tisztaságával az emberi remény letéteményesei, ezek a tárgyak segítik a bajba jutott embert abban, hogy példaképet, eszményt leljen a jövőben, amiből erőt meríthet.

A másik szál, amely a századfordulót követően megjelenik az életreform gyermekképében pedig a romantika toposzai. A romantikus gyermekantropológia két formája jelent meg az életreform és a reformpedagógia gyermekképében. Egyrészt a rousseau-i, másrészt az őseredeti toposz. A rousseau-i toposz szerint a gyermekkel a paradicsomi ember újjászületése testesül meg, aki még isteni egységben van a természettel. A felnőttek számára a lelki megfiatalodást a gyermekkel folytatott közös tevékenység teremti meg. Ez a schleiermacheri gondolat hordozója is egyben, amelyben összekapcsolódik az ártatlan, tiszta és érintetlen gyermekség motívuma a boldogsággal, a szabad alkotó fantáziával és a tevékenykedéssel, a játékkal. Az őseredeti toposz kifejezi, hogy a gyermek születésével az isteni születik újjá; ő ad lehetőséget a felnőtteknek, hogy visszatérjenek a jóhoz, hisz lelke még közvetlen kapcsolatban van a világ szellemi – isteni őseréjével. A felnőtt számára a lehetőség, hogy a játék során a benne élő gyermeki én kibontakozhat (*Ullrich, 1999*).

Pedagógiai nézőpontból és az életreform és reformpedagógia nézőpontjából a Jézus Krisztusról és a „szent” gyermekről szóló interpretációk a következő jelentéstartalmakat hordozhatják: A „szent” gyermek motívuma társadalmi, felnőttek általi konstrukció. Idealizálás, mítoszképzés történik, a megújulás a gyermekkel való foglalkozás által. A gyermek olyan metaforákkal jelenik meg, mint a gyógyulás és a remény hordozója.

Összegzésként a praktikum oldaláról tekintve pedig megállapítható, hogy az eszményiesítés adja meg azt a szellemi bázist, amely által a gyermeki szentség ideologikus szála összekapcsolódik az életreform – mozgalmak „Rettung” motívumával, és a gyermek

megmentésének víziójával és gyakorlatával, ugyanis a konkrét gyermek nem „szent”, hanem védelemre és megmentésre szorul.

2. Népművelés/ Új Élet és a Kisdednevelés c. pedagógiai folyóiratban megjelenő gyermekkép életreform motívumai

Az életreform irányzatok követői egyrészt meg kívánták védeni a gyermeket az iparosodás, a gazdasági és társadalmi fejlődés káros hatásaitól, mint pl. az industrializáció során kibontakozó egészségtelen környezettől. A másik részről viszont éppen az urbanizáció, a közszféra, a jog, stb. fejlődése teremtett lehetőséget a közoktatás és az egészségügy számára, hogy a korábbi századok fejlettségénél előbbre léphessen, és egészségesebb környezetet biztosítson a gyermekek számára a tanuláshoz és a hétköznapi élethez.

A vizsgált elemek is rámutatnak a modernitás és antimodernitás ambivalenciájára, amely jellemzi az adott korszak pedagógiai nyilvánosságának diskurzusait. Egyrészt szeretnék a gyermeket olyan környezetben nevelni, ahol a természethez közel, a természetesség elvét minél nagyobb mértékben fel lehet használni a nevelési folyamatban. Másrészt viszont mégis maradnak a városi intézményesült oktatási – nevelési gyakorlatnál, és nem kívánnak a városból kivonult kommunákat létrehozva vidéken iskolát alapítani. A tanulmány megjeleníti a magyar társadalomban a megmentés motívumának megvalósult, és a retorika szintjén maradó elemeit egyaránt.

2. 1. A megmentés motívum megjelenése a pedagógiai folyóiratok diskurzusaiban

A megmentés motívum megjelenését vizsgálva megállapítható, hogy a pedagógiai folyóiratok kiemelt témái között szerepelt a gyermekek védelme. Ez a témakör a higiéniai diskurzus retorikai elemeivel szoros összhangban jelenik meg. Egyrészt a gyermek megvédése (akár törvényekkel) a gazdaság káros hatásaitól, mint pl. gyermekmunka, prostitúció. Másrészt a prevenció, miszerint meg kell előzni (pl. oltással) azokat a bajokat, amelyek a gyermek egészségét károsíthatják, mint pl. a betegségek. A gyermekvédelem tényét már a gyermekek születésétől fogva fontosnak tartották, több szempontból: fogantatás, szülés, prostitúció, a gyermekmunka megszüntetése, gyermek egészsége, ápolása, iskoláztatás, kriminalitás csökkentése (*Népművelés*, 1909).

A gyermek védelemre szorult gyakran a szülővel szemben is. A szülő a gyermekét ütheti, kínozhatja, házától elkergetheti, vagy munkára kényszerítheti a család megélhetősége szempontjából. Az adott korszakban az 1884-ik évi ipartörvény ellenére 14 éven aluli

gyermeket is foglalkoztattak gyárakban. Egy beszercebányai iparfelügyelő 1904-es jelentése szerint üveggyári telepen 8-9 éves gyermekeket foglalkoztattak napi 8 órai munkában (*Népművelés*, 1907).

1901-ben alkotott gyermekvédelmi törvény alapján 18 állami menedékhely állt az elhagyott gyermekek rendelkezésére. A jövőre nézve Tóth Kálmán megoldási javaslatokkal szolgált: a tanítókat is be kellene vonni az állami menedékhelyek vezetésébe, a nevelőszülőknek a gyermek ápolásában, az egészségi ismeretekben való kiképzéséről kellene gondoskodni, a gyermekligának országos gyermekvédelmi alap összegyűjtésére mozgalmat kellene indítani, a budapesti ügyvédi kamaránál gyermekjog-védelmi osztályt kellene létrehozni (*Tóth*, 1906). A magyar állami gyermekvédelem érdekében intézeteket állítottak föl: nagyszöllősi állami fiúnevelő intézetet, a szegedi Árpád- Otthont, és a szaloncai Szitányi-Otthont.

A megmentés motívuma implicit módon jelen van az intézményi fejlődés másik vonulatánál, az új típusú, modern óvoda- és iskolaépületek építésénél. A folyóiratok modern óvoda- és iskolaépítéssel kapcsolatos publikációi részletesen taglalják az ideális óvoda és iskola felszereltségének, berendezésének jellemzőit. Részletesen meghatározták a telekkérdést, tantermek, ruhatárak jellemzőit, a lépcsőházak, emeletsorok számát, mellékhelyiségek elhelyezését, a padlókérdést, az ablakok jellemzőit, a fűtés és szellőztetés rendszerét. Az intézményi fejlődés ezen momentumuma összefügg a felvilágosodás korszakában gyökerező higiéniai diskurzus és antropológiai irányvonalból az emberi test fegyelmezésére irányuló törekvések elemeivel (*Németh*, 2009; *Varga*, 2009). Pontosan meghatározták a méreteit a gyermek környezetének berendezési tárgyai kapcsán. Lehetőségük volt rá, hiszen a századforduló táján kibontakozó „mérő” pedagógia és pszichológia megteremtette a tudományosan megmagyarázható és adatokkal alátámasztott feltételeket.

Az 1908-as/ 1909-as évekre az iskolához kapcsolódó témában megjelent tanulmányok száma a *Népművelés* c. folyóiratban lecsökkent, ekkor már nemcsak retorikai szinten jelentek meg az elképzelések, hanem a gyakorlatban egy három éves iskolaépítési program kezdődött. (*Németh*, 1994) A cél szerint a bérházi osztályokat megszüntették- drága volt a bérletük-, „saját” osztályok kialakítására fordították a költségek egy részét. A megfelelő minőségű telek kiválasztásánál a következő szempontokat vették figyelembe:

- közel fekszen a diákok otthonához
- egészséges legyen a telek földje
- a telken ne csak az épület, hanem egy udvar is kialakítható legyen
- az iskola környékén ne legyen gyár, kocsmá, nyilvánosház (*Jáky*, 1986).

A tantermeknél hivatalos utasításra meghatározták a (6. 30- 6. 50. m) szélességét annak érdekében, hogy a tanterem elegendő fényt kapjon. Az emeletsorok számát illetően földszint, és két emelet a szokásos elrendezés, de a három emeletes iskolaépítés jobb lenne a telek jobb kihasználása érdekében. Az árnyékszékek esetében a legpraktikusabb építészeti megoldás a lépcsőháztól függetlenül, oldalfalai mellől szabadon, mert így a csőrepedés könnyebben észrevehető, a nedvesség felszárad, ablakokkal könnyebben ellátható, így a szellőztetés jobban megoldott. A padlózat kiépítésénél a legjobban a linóleum vált be a következő szempontok figyelembe vételével: ruganyosság, tisztaság, télen meleg, nyáron hűvös. Az ablakokat kellő számban kell kiépíteni, mert a szellőztetéshez, és elegendő mennyiségű fény beáramlásához feltétlenül szükséges. A rosszul világított tanteremben a szem elromlik az erőltetéstől, a gyerekek minél közelebb hajolnak munkájukhoz, annál nagyobb a veszélye, hogy gerincferdülés alakulhat ki náluk. A fűtésnél kisnyomású gőzfűtések (kazán a pincében, gőzt a radiátorba vezeti) alkalmazása ajánlott, mert a szabadon álló radiátorok könnyebben megőrzik tisztaságukat. A szellőztetésben már nemcsak az ablakok játszhatnak kizárólagos szerepet, hanem az elektromosság is, a szellőztető berendezések óránként 2-3-szor képesek megfrissíteni a levegőt (*Kabdebó*, 1906, 1913; *Szabó*, 1906; *Népművelés*, 1907).

A modern óvoda építésének kérdései az 1920-as és '30-as években továbbra is foglalkoztatták a közvéleményt. A „norma” szerinti épületnek a következő követelményeknek kellett megfelelnie: Az egészségügyi és tűzvédelmi szempontoknak meg kell felelni, az épületnek tágasnak, világosnak, a gyermekek létszámához mértén tágasnak kell lennie. Egy teremben maximum húsz gyermek tartózkodhat, és minden gyermekre minimum egy négyzetmétert kell számítani (*Végh*, 1919). Továbbá két köbméter levegőt kell számítani gyerekenként, és egy óvónőre maximum 25 gyereket, és az óvónő mellé egy dajkát és egy takarítót (*Kováts*, 1919). Gondoskodni kell portalan padlóról, jól szellőztethető készülékről, a falak egy méter magasan fával beburkolásáról, a falusi óvodák higiénikus újraépítéséről, fürdőszoba elhelyezéséről (minimum hetente egyszer meg lehessen fürdetni a kisgyermeket), udvarok befásításáról, fedett helyiség felállításáról és több játék beszerzéséről (*Licsmann*, 1919). A légzőszerv szenvedhet a játék közben felkeveredő portól, ami tüdőbajt okozhat, a kisgyermek ruháját tisztán kell tartani, a gyerekek nem szabad közös poharat használni, nehogy elkapják egymástól a fertőzéseket. Az azbeszt padló különösen veszélyes, mert egyrészt ősztől tavaszig nagyon hideg, másrészt ha nem itatják meg laza felületét 2-3 naponként olajjal, akkor a legkisebb mozgás alatt is porzik (*Málik*, 1919).

2.2 A megmentés motívuma az iskola és gyermek kapcsolatában

A gyermekek életben maradásához az egészségügyi viszonyok javulása mellett az iskola, a pedagógus szerepe és a testi nevelés is az életreform elemek megmentés motívumát ábrázolja.

„*A test folytonos és fokozatos gyakorlása révén az ember nemesebb szerveinek életműködését fokozza, az idegeket edzi és egyúttal az izmokat gyors tevékenységre szoktatja; a léleknek és a testnek ruganyosságát elősegíti; megszerzi azt a bátorságot, melyet az erő és az életrevalóság tudata ad.*” (Bély, 1906: 94-95).

A test edzésének fizikális, és morális építő tevékenysége mellett az egészségmegőrzés szerepe is hárult az óvónőre és a pedagógusra. Az óvónő és a tanító feladata a sportolásra, és az erősítésre nevelni a gyermeket, amely fejleszti a gyermek szervezetének ellenálló képességét a betegségekkel szemben. A test edzése erősíti az akaratot, fejleszti az erőt, és alakítja a jellemet (Kerny, 1937). Az iskolákban gyakran előforduló betegségek- kanyaró, rubeola, vörheny, diftéria, vérhas, tífusz, szamárhurut, tuberkulózis- elleni egyik legjobb „orvosság” az iskola fertőtlenítése a védőoltások mellett (Népművelés, 1907).

A századfordulón a higiéniai diskurzus, a prevenció, a megmentés motívumának emblemikus személyisége a tanító, aki a professzionalizáció folyamatának azon állomásának pontján áll, hogy a tudáskonstrukciós folyamatban el tudja határolni, hogy a normalitás szempontjából mi a helyes és mi a helytelen (Németh, 2010). Ennek megfelelően alakítja kapcsolatát a gyermekkel, formálja önmagában a gyermekről kialakított képét és alkalmazza pedagógiai módszereit.

A gyermeknek nemcsak az egészségét kellett megóvni, hanem önmagától is meg kell védeni. Megvédeni attól a morálisan leépítő tevékenységektől, amelyekre kényszerítették vagy kényszerült. A gyermek által elkövetett vétségek a későbbi önmagától és a szociális környezetétől elidegenedett ember látomását idézheti fel.

„*A gyermekkori büntetteket előidéző okok lehetnek egyéni és szociálisak. Az egyéni okokat kutatva tekintetbe kell venni a gyermekek nemét, korát, testi és szellemi állapotát; a szociális okokat megtaláljuk a gyermek családi és gazdasági viszonyaiban.*” (Éltes, 1907: 155). 1895-ben Berlinben egy vizsgálatot készítettek a gyermekek kriminalitásához és a gyermekmunkához kapcsolódóan. A vizsgálatok kiértékelése alapján megállapították, hogy 100 kiskorú büntetett közül 70- a tanköteles korában napszámos, vagy kifutó szolgálatot teljesített (Népművelés, 1907).

Az életreform – mozgalmak megmentés motívumának fontos elemét képezi az igény a társadalmat irányító kulturális és igazgatási elit részéről a gyermekek alkoholizálásának

megszüntetésére. Az egészséges életmód elengedhetetlen feltételének tartották az alkoholizálás megfékezését, mely a megjelenő pedagógiai reformok alappillérvé vált. Német területen készült felmérés szerint 10051 népiskolai tanuló közül 2340 ivott rendszeresen délben és este szeszes italt, 3989 pedig nem rendszeresen, de szokott inni. A felmérés kapcsán készített interjú alapján „... az alkoholt élvező gyermekek a legidegesebbek és a legfigyelmetlenebbek. Ezek a gyermekek az egybehangzó jelentések szerint szellemileg nem elevenek, csekély munkaképességűek, általában fáradtának látszanak és mindenkor az osztály utolsói közé tartoznak, sokszor még erkölcsi romlottságot is mutatnak.” (*Népművelés*, 1906: 85).

Angliában az iskolaügyi hatóság külön órákat rendelt el az alkoholizmus problémakörének körbejárásához. Egy év alatt a tanítónak háromszor kell foglalkoznia a kérdéssel: először a tápszerekre, és azok jelentőségére mutatnak rá, majd következőleg az alkohol pusztító hatását kell magyarázni, végül a társadalmi szintű problémákat mutatják be. Az alkoholizmus pusztításának eredményeképpen megjelent : a pénzkidobás, elszegényedés, munkaképtelenség, önbecsülés elvesztése, erkölcsi züllés, bűncselekmények elkövetése, betegség és megőrülés, a család életének tönkremenetele (*Népművelés*, 1910).

A századforduló elejére különböző pszichológiai, biológiai, társadalmi kutatások eredményeképpen publikálták az alkohol hatását az emberi, gyermeki szervezetre - fizikálisan, és pszichésen egyaránt -, valamint a gyermeket körülvevő környezetre. Az alkoholizmus ellen felszólalók a gyermek megvédését hirdették a negatív külső hatások ellen, iskolai szinten pedig felmerült lehetőségként a gondolat a züllésnek indult gyermekek elkülönítéséről az osztály többi tagjától. (*Sándor*, 1908) Magyarországon Alkohol-Bizottságot állítottak fel, a szervezet munkájának körébe tartozott az alkoholelleses oktatás megszervezése, a statisztikai adatok gyűjtése az alkoholizmus terjedéséről, és az emberek felvilágosítása az alkohol káros hatásairól (*Népművelés*, 1908).

3. Összegzés

Az életreform mozgalmak képviselői az „új” ember, az „új” társadalom megteremtésére irányuló törekvéseik alappillérvé tartották a gyermek megóvását vagy éppenséggel gyógyítását a modern civilizáció által okozott sebektől. Azon gyermek megmentését, aki a jobb jövő letéteményesévé válik saját maga és a társadalmi – gazdasági működési mechanizmusok „gyógyulása” által. A megmentés retorikája megjelent a gyermek testének ápolásában, edzésében, higiéniájában és egészségének megőrzésében egyaránt (*Skiera*, 2005).

Az egészségügy szervezetének és az iskolai környezet fejlődésének intézményesülési folyamatában - amit a pedagógiai folyóiratok megjelenítenek – mind retorikai, mind gyakorlati szinten megjelenik a megmentés szimbóluma az általam vázolt elemeket vizsgálva. Az iskola és a gyermek kapcsolatának diskurzusában a megmentést szimbolizáló kulcsszavak jelennek meg: nevelés, test, pedagógus feladata, prevenció, egészségmegőrzés.

Irodalom

Elsődleges források

Adatok az alkoholizmus elterjedéséről az iskolában. (1906) *Népművelés*. 85.

A modern iskolaépítés. (1907) *Népművelés*. 333-337.

A tanszemélyzet közreműködése a fertőző és ragályos betegségek elleni küzdelemben. (1907) *Népművelés*. 244- 250.

Az alkohol elleni küzdelem az angol iskolákban. (1910) *Népművelés*, 347.

Bély Mihály (1906): A test gyakorlása. *Népművelés*, 94-95.

Egy magyar gyermekvédelmi könyvről. (1909) *Népművelés*. 95-105.

Éltes Mátyás (1907): A gyermekek kriminalitása. *Népművelés*. 155.

Iskolaszobák világítása. *Népművelés*, 1907. 385-386.

Kabdebó Gyula (1906): Mintaszerű iskolaépület. *Népművelés*. 80-83.

Kerny Gizella (1937): Testnevelés az óvodában. *Kisdednevelés*. LXII. évf. 3. sz. 81-85.

Kováts Krisztina (1919): A kisednevelés és óvónőképzés reformja. *Kisdednevelés*. XLVIII. évf. 3. sz. 73-79.

Licsmann Ilona (1919): Hozzászólások a kisednevelés reformjához. *Kisdednevelés*. XLVIII. évf. 3. sz. 85-86.

Málik Béláné (1919): Egészség. *Kisdednevelés*. XLVIII. évf. 5. sz. 123-126.

Szabó Sándor (1906): Mintaszerű iskolaépület. *Népművelés*. 249-253.

Tóth Kálmán (1906): Gyermekünk védelme. *Népművelés*. 139-140.

Sándor Tamás (1908): Az alkohol hatása a jövő nemzedékére. *Népművelés*. 104- 111.

Végh József (1919): A kis gyermek nevelésének reformja. *Kisdednevelés*. XLVIII. évf. 1. sz. 45-48.

Másodlagos források

Baader, M.S. (2007, ford.: Sanda István Dániel): A reformpedagógia környezetéhez: A vallás új formái 1900 körül, nietzscheanizmus, életreform. In: Bíró Zsuzsanna és Pap K. Tünde (szerk.): Posztmodern kihívások a pedagógiatörténet – írásban. Gondolat Kiadó, Budapest.

Jáky László (1986): Fővárosi iskolaépítési program, 1909-1912. *Budapesti Nevelő* 1986/22. 2. sz. 3-9.

Kabdebó Gyula (1913): Budapest székesfőváros kislakás- és iskolaépítkezései. *A Magyar Építőművészet Különfüzete*, Budapest.

Németh András (1994): A főváros közoktatásügyének fejlesztése és Bárczy István várospolitikai programja. *Budapesti Nevelő* 1994/ 30. 2. sz. 3-10.

Németh András (2002): A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig. *Iskolakultúra* 2002/3. sz. 21-32.

Németh András (2005a): Az életreform és annak magyar pedagógiai recepciója.-Életreform és művelődési reform. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, E.(szerk): Életreform és reformpedagógia- nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Gondolat Kiadó, Budapest. 69-98.

Németh András, Mikonya György és Skiera, E.(2005a, szerk): Életreform és reformpedagógia- nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András (2005b): A magyar pedagógia tudománytörténete. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András (2009): A néptanítói tudás konstrukciója. Az elemi népoktatás enciklopédiájában (1911-1915). *Iskolakultúra* 2009/5-6. sz. 86-103.

Németh András (2010): A „normális“ néptanítói szakismeretek konstrukciós folyamatai a 20. század elején - a Néptanítók Enciklopédiája példája alapján (1911-1915). Megjelenés alatt.

Rábaközi Imre és Szabó Kristóf (2000): A budapesti kármelita templom története. Budapest.

Skiera, E. (2005): A civilizáció és gyógyulásának útja- Carpenter műve alapján kibontakozó nemzetközi dialógus a kultúrákritikáról és életreformról. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, E.(szerk): Életreform és reformpedagógia- nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Gondolat Kiadó, Budapest. 48-63.

Ullrich, H. (1999): Das Kind als schöpferischer Ursprung. Studien zur Genese des romantischen Kindbildes und zu seiner Wirkung auf das pädagogische Denken. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn.

Varga László (2009): A Kisdednevelés című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmesség pedagógiai dilemmái. *Neveléstörténet* 2009/6. 1-2. sz. 109-123.